

K MARXISTICKÉMU FILOZOFICKÉMU PRÍSTUPU K PROBLEMATIKE OSOBNOSTI

JÁN VAJDA, Ústav marxizmu-leninizmu, Pedagogická fakulta, Nitra

VAJDA, J.: The Marxist Philosophic Approach to Problems of Personality.

Filozofia 40, 1985, No. 3, p.

The problem of personality draws the attention of several disciplines. Most frequently personality is perceived either through the eyes of psychology or biology exclusively. Quite a part of theoreticians, dealing with problems of personality attempt to approach the problem from the interdisciplinary point of view, in order to avoid onesidedness. Neither this approach can prevent from onesidedness because it understands the biological, physiological, psychical and social of personality as existing on the same level. In order to achieve sufficiently plastic picture of personality, it is necessary to work through the philosophic approach to the problems, i. e. to fixation of what is determining or only modifying, what is integrating or integrated. The author attempts to discuss problems from this point of view.

Problém osobnosti, ktorý je hlboko zauzlený v súčasnej spoločensko-politickej situácii, sa v poslednom období usadil na stránkach časopisov a publikácií psychologického, sociologického či filozofického charakteru a zamestnáva mysle odborníkov čím ďalej, tým viac.

Zatiaľ treba priznať, že problém do značnej miery ostáva problémom a len veľmi pomaly odhaľuje svoje tajomstvá ľudskej zvedavosti ľudskému poznaniu. Otázka osobnosti podľa nás „úspešne vzdoruje prieniku nášho poznania hlavne preto, že do značnej miery stále ešte chýbajú analytické špeciálnovedné práce, ktoré by umožnili filozofickú analýzu, ale sama práca špeciálnych vied vyžaduje filozofický, metodologický návod, alebo aspoň impulz. Vzniká akýsi začarovaný kruh. Predsa však sa už dnes zdá, že situácia je vysoko gravidná riešením. Problém osobnosti, či už implicitne alebo explicitne je dávny predmetom záujmu spoločenskej vedy. Mnoho pozornosti mu venovala psychológia, ale i ďalšie špeciálne vedy.

Treba však povedať, že buržoázna psychológia a spoločenská veda vôbec je bezmocná, keď je postavená zoči-voči problému osobnosti, nielen preto, že problém prerastá jej možnosti, ale aj preto, že jej filozofické východiská pri riešení problému osobnosti sú triedno-filozoficky obmedzené. To znamená, že buržoázna psychológia pristupuje k riešeniu otázok osobnosti z chybných triedne skreslených, idealistických či vulgárne-materialistických, resp. mechanisticko-materialistických metodologických východísk a aspektov. Preto sa im osobnosť javí raz ako stelesnenie božského predurčenia, inokedy sa radšej zriekajú príčinného výkladu a obmedzujú sa len na empirický opis osobnosti, proste skúmajú osobnosť individualisticky, abstraktne.

Marxistická psychológia je v podstatne lepšej situácii. V základných východiskách sa môže opierať o dialektický a historický materializmus, má k dispozícii učenie I. P. Pavlova o vyššej nervovej činnosti — učenie o reflexoch. Preto obraz osobnosti, podávaný marxistickou psychológiou môže byť plnokrvnejší a rozhodne pravdivejší ako v buržoázných psychologických pokusoch. Na okraj toho Rubinštejn píše: „... pre Marxa je osobnosť a súčasne aj jej vedomie sprostredkovaná spoločenskými vzťahmi a jej vývin je určený predovšetkým dynamikou týchto vzťahov. Lenže rovnako ako odmietnutie psychologizácie osobnosti znamená vypustenie vedomia a sebavedomia, takisto ani odmietnutie biológie, organizmu, prírody z osobnosti. Psychologická podstata sa nevytláča a neneutralizuje, ale je sprostredkovaná spoločenskými vzťahmi a pretvára sa — príroda sa stáva človekom!“ (12, s. 54)

V podobnom duchu hovorí B. G. Ananiev, ktorý za východiskový moment dynamických vlastností osobnosti pokladá status v spoločnosti, t. j. ekonomické, politické, právne, ideologické a iné postavenie, rovnako ako aj status spoločenstva, v ktorom sa formovala daná osobnosť. Z toho základu vychádzajú, tvoria sa systémy spoločenských rolových funkcií, cieľov a hodnotových orientácií. (1, s. 210) U Ananieva práve tento status a z neho vyplývajúca hodnotová orientácia tvoria prvú vrstvu osobnostných vlastností a ony potom určujú motiváciu a štruktúru chovania, ktoré zasa predstavujú druhú vrstvu osobnostných vlastností. Najvyššiu vrstvu predstavujú charakter a sklony. A to všetko sa formuje v človeku v priebehu jeho životnej cesty spoločnosťou.

Obdobne píše L. I. Ancyferová: „Osobnosť — to je spôsob bytia človeka v spoločnosti, v konkrétno-historických podmienkach, je to individuálna forma jestvovania a rozvoja sociálnych vzťahov a súvislostí, človek sa môže prejavíť v spoločnosti len ako osobnosť.“ (2, s. 3—4)

J. Linhart myslí, že „osobnosť je viac než len individualitou, je živým systémom spoločenských vzťahov, t. j. jeho materiálny základ nemožno hľadať výhradne v mozgových procesoch. Ide o tie podstatné sily, ktoré sa prejavujú a objektivizujú v spoločenských vzťahoch v práci, vo výrobných prostriedkoch, v prostriedkoch spoločenského styku, v reči... Po druhé, pod osobnosťou treba rozumieť celkový systém aktívít individua, t. j. jednotnú štruktúru všetkých jedinečností, ktoré tvoria osobnosť... No aj tu platí, že jadrom rozvinutej osobnosti sú spoločenské vzťahy a spoločenská činnosť, aj prejavy osobnosti v nich.“ (9, s. 522)

So zreteľom na vyššie zmienené fakty „možno osobnosť charakterizovať ako súhrn psychických vlastností príznačných pre daného človeka, organizovaných do istého celku“ (19, s. 201) len v tom prípade, keď na jednej strane pokladáme za fyziologický základ týchto vlastností činnosť nervovej sústavy, najmä mozgovej kôry a na druhej strane nezabudneme ani na historicko-spooločenskú podmienenosť týchto vlastností ako hlavného ich determinátora. V týchto súvislostiach sa zvykne

uvádzať, že socialistický človek sa vyznačuje takými vlastnosťami, ako sú: ideovosť, zásadovosť, vlastenectvo, internacionalizmus, socialistický pomer k práci a socialistickému vlastníctvu, družnosť, čestnosť, optimizmus, socialistický humanizmus a pod. (19, s. 231)

Problém osobnosti svojimi spoločenskými dimenziami prerastá psychológiu, a predstavuje sa nám ako problém širokej viacvrstvej determinácie — stáva sa filozofickým. Ak aj psychológia ako špeciálna veda sa môže, vychádzajúc samozrejme zo spoločenského a prírodného zakorenenia osobnosti, venovať psychologickým aspektom osobnosti, filozofia tento rámec špeciálnovedného postoja musí vždy prekračovať. Tu nejde o znevažovanie špeciálnej vedy, ktorá vo svojom rámci vyberá problémy, aby ich zvážila, zhodnotila. To je predsa nevyhnutné. Ide tu o to, že preskúmajúc problém v detaile, človek kráča k ďalším súvislostiam, od špeciálnovedného pohľadu k filozofickému, aby sa opäť mohol vrátiť k pôvodnému detailu, ale už na širších a hlbších základoch. Špeciálna veda, a nejde len o psychológiu, a filozofia vytvárajú takto nerozlučnú dialektickú jednotu poznania; marxistické riešenie problému osobnosti túto jednotu na každom kroku demonštruje. Pravda, nie všetko, čo sa u nás na túto tému povedalo, možno odobriť. Zlé je vtedy, keď špeciálnovedný pohľad na parciálny problém sa absolutizuje, prenáša do filozofickej roviny. V istom zmysle takýto pokus vidíme v niektorých „starších“ snahách charakterizovať človeka ako biopsychosociálnu jednotu, pri ktorých sa ostáva len na úrovni konštatácie. Ide totiž o to, že skutočnosť, že v človeku stretávame aj biologické aj spoločenské a že teda špeciálna veda tento problém nevysvetlí, sa odrazila v pokusoch charakterizovať osobnosť ako originálnu jednotu biologických, psychofyzologických a sociálnych kvalít, teda ako prekríženie prírody a spoločnosti v človeku bez toho, aby sa povedalo, čo je hlavným determinantom a čo je modifikujúcim článkom, resp. predpokladom javu. Takéto charakteristiky stretáme v starších textoch. Sú síce pravdivé, ale podľa nás, je to málo, pretože takáto formulácia nás stále uzatvára do roviny špeciálnovedného poznania, kde psychológia či sociológia sa kladú vedľa seba a problém vertikálnej determinácie zostáva nezodpovedaný, resp. nereflektovaný, hoci existuje. To nevyhnutne skresľuje pohľad. A tak, hoci sa v tejto súvislosti často zdôrazňoval systémový prístup a jeho význam pre pochopenie danej skutočnosti — v našom prípade osobnosti — ostávame pri spomínanom stanovisku na jednorozmernom štrukturalistickom videní problému. Možno súhlasiť s tým, že problém osobnosti je interdisciplinárny, teoretický i praktický, ale to samo nestačí. Dôležité je totiž to, že dnes je to predovšetkým problém filozofický, ale nie v zmysle, že interdisciplinárno je všeobecno, ale v zmysle hľadania toho, čo je primárne a čo sekundárne, v zmysle „rozkrytia“ toho, čo je určujúce a akým spôsobom. V tomto momente je to už aj problém statického a dynamického chápania osobnosti.

Nové prístupy, ako sme to uvádzali, možno nájsť napr. u Rubinštejna,

Ananieva, Leontieva. Z našich napr. v citovanej práci J. Linhart a kol.: *Základy obecné psychologie*. Praha 1981. Nové riešenia hľadajú práce R. Šímu, T. Pardela: *Človek v boji o seba a svoju budúcnosť*. Bratislava 1981; *Osobnosť a jej rozvoj v socialistickej spoločnosti*. Bratislava 1983 a pochopiteľne aj iné.

Významný a zaujímavý krok podľa nás v tejto oblasti skúmania, aj keď sa nedá so všetkým súhlasiť, čo tvrdil, urobil francúzsky psychológ a marxista Lucien Sève, keď inšpirovaný Marxom sa pokúsil odhaliť základňu a nad ňou sa zdvíhajúcu nadstavbu osobnosti, a tým aj vnútornú protirečivosť, samopohyb osobnosti, jeho zdroje a prejavy. Sève vyšiel z Marxovho vymedzenia ľudskej podstaty ako uzla spoločenských vzťahov, aby rozlíšil v osobnosti základňové vzťahy ako určujúce a nadstavbové ako modifikujúce.

Táto myšlienka je podľa nás podnetná, pretože stále ešte niektorí teoretici, marxisti, vymedzujú ľudskú podstatu ako „duchovné a duchovno-psychické jadro osobnosti, jej nevyhnutnú hlavnú zložku“. Pravda, problém je v tom, či osobnosť splýva s vedomím, alebo nie. V tejto súvislosti sa zdá, že pokus definovať osobnosť cez činnosť a spoločenské vzťahy, ako to robí francúzsky marxista Sève a za ním ďalší, je omnoho podnetnejší ako akékoľvek ešte stále sa vyskytujúce uzatváranie osobnosti do vedomia.

Ak napríklad zvážime skutočnosť, že je rozdiel medzi tým, čo osobnosť deklaruje a naozaj koná, čo zamýšľa a čo dokáže, čo si predstavuje a čo reálne existuje, potom treba prekročiť hranice vedomia a hľadať hlbšie zakorenenie človeka.

Osobnosť je výsostne spoločenský jav, na tom sa marxisti všeobecne zhodujú. Pravda, potom, ak Marx za hlavný determinatívny faktor spoločenského pohybu pokladá materiálnu činnosť spoločnosti a ľudské individuum sa stáva osobnosťou práve prostredníctvom spoločnosti, tak sa ňou stáva svojou účasťou na činnosti spoločnosti, prostredníctvom svojej činnosti spoločnosti, prostredníctvom svojej činnosti a v dôsledku toho vzťahovej prepojenosti na spoločnosť. Determinizmus, ktorému podlieha spoločnosť, musí platiť aj pre osobnosť, bude však bohatší o osobitosti prírodno-historického začlenenia do rámca obklopujúceho ho sveta. To je podľa nás nosná línia marxistického prístupu k osobnosti. Osobnosť a jej „mikrosvet“ sa pohybuje v hraniciach daných spoločnosťou, v rámci spoločnosti, aj keď je sama svojším systémom so špecifickými zákonitosťami. To znamená, že vychádzame z Marxových makrospoločenských výskumov ako rámca a postupujeme až do sveta jednotlivca. Treba nám objaviť „mechanizmus“ mikroosobnostného sveta. Nemôže ísť pritom ani o to, čoho sa bojí Sève, nemôže ísť a nejde o zásah neodborníka (filozofa) do domény špeciálnej vedy. To, čo Sève robí, už totiž nie je psychológia, aj keď on je psychológ. Je to hľadanie základnej orientácie, inštruktívnej metodologickej smernice, ako sa v rozsiahlej problematike orientovať. Je to hľadanie východiska, hľadanie

základu osobnosti. Cesta cez „štrukturalistické“ vypočítavanie faktorov, pôsobiacich pri tvorbe a realizácii osobnosti, aby sme zostali len pri ňom, je iste osožná, ale predsa len zahmlieva to hlavné, že človek k životu musí vytvárať nevyhnutné materiálne i duchovné hodnoty a teda musí sa organizovať, zoskupovať, vstupovať do rôznych spoločenských vzťahov, aby mohol vyrábať a teda žiť. Je preto činnou, praktickou bytosťou, v ktorej práve táto hodnototvorná produktívna činnosť, ktorú vykonáva ako člen spoločnosti, zohráva tú istú funkciu ako výrobnomateriálna činnosť v živote spoločnosti.

Ide len o to, o akú aktivitu v danom prípade ide, či ide o tvorivú alebo o odcudzenú aktivitu, pretože podľa toho, aký je charakter a miera činnostného začlenenia človeka do spoločnosti, tak sa budú v podstate formovať kladné či záporné charakteristiky osobnosti.

Vo fylogenéze osobnosti, ak takto môžeme hovoriť, základňovou aktivitou je produkcia hmotných statkov nevyhnutných pre život spoločnosti, a tým aj pre osobnosti a situovanosť človeka vo výrobných vzťahoch. Tu sa do osobnosti premieta historický a historicko-triedny rozmer. V ontogenéze osobnosti konkrétneho jedinca, vzhľadom na to, že človek nepôsobí len v materiálnej sfére spoločenského života, ale aj vo sférach nadstavbových, treba hovoriť všeobecnejšie, že základňovou aktivitou je prepojenosť ľudského jedinca na spoločenskú hodnototvornú činnosť. Materiálna činnosť spoločnosti sa potom odráža v osobnosti takého jedinca len sprostredkované cez jeho „nadstavbové“ začlenenie do spoločnosti, ktoré je koniec-koncov určené faktormi materiálneho života spoločnosti. Osobnosť sa nám potom javí predovšetkým ako kvalita začlenenia človeka — jedinca do spoločenskej hodnototvornej činnosti.

Ak chceme ostať na pôde marxizmu, nebudeme uzatvárať osobnosť, a dnes to ani nerobíme, len do vedomia a psychologických či biologických alebo iných špeciálnovedných charakteristík, pretože prv, než si to uvedomíme, dostaneme sa na pôdu idealizmu alebo na pôdu redukcionistického naturalizmu. L. Sève, odvolávajúc sa na Politzera a jeho geniálne myšlienky ešte z rokov 1928—1929 hovorí, že „psychológia osobnosti sa nemôže budovať na ľubovoľnej psychologizácii ľudskej podstaty, ale musí sa budovať na základoch historického materializmu a politickej ekonómie“ (15, s. 365) a pokračuje: „Sám psychologický determinizmus nie je zvrchovaným determinizmom: pôsobí a môže pôsobiť len vnútri, takrečeno v tkanive ekonomického determinizmu. Jeho obsah a jeho hranice sú dané dosahom a hranicami samotného individua. Psychológia má význam, pokiaľ sa udalosti chápu vo vzťahu k individuu, ale nemá nijaký význam, ak ide o ľudské fakty samé“. (15, s. 366) A problém je v tom, že osobnosť sa vzťahuje na individuum ako spoločenského jedinca.

Sledujúc dialektický prístup k osobnosti L. Sève pokladá za bazálne východiskové pojmy „činu“, „schopností“ a „vzťahu produktu k spotre-

be“. Na nich založil svoj výklad osobnosti. Pod pojmom „čin“ chápe správanie sa indivídua vzťahujúce sa na konkrétnu aktivitu, produkujúcu určité množstvo výsledkov, a to nielen výsledkov pre samo indivíduum, ale i pre spoločnosť. (15, s. 370) Činy pokladá za jediné relevantné prvky teoretického utriedenia biografie, ktoré umožňuje priamy prístup k protirečeniam osobnosti. (15, s. 370) Čin predpokladá na jednej strane nejaký výsledok a na druhej podmienky jeho reprodukcie. Tak sa dostáva k druhému bazálnemu pojmu svojho chápania osobnosti — ku schopnostiam osobnosti, pod ktorými chápe súhrn aktuálnych potencialít, či vrodenných alebo získaných na vykonanie nejakého činu. (15, s. 372) Jeho postup vedie od schopností ku potrebe, ktorú však nepokladá za bazálny pojem, pretože sama je určovaná. Napriek tomu, hovorí Sève, je potreba hýbateľom jednoduchej či rozšírenej reprodukcie osobnostnej aktivity. (15, s. 315) L. Sève potom uvažuje, že v zložitej dialektike činností a schopností sú dôležité predovšetkým procesy mnohostranného rozvíjania schopností. Tu sa uchýľuje ku trochu odvážnej analógii, a z faktu, že najdôležitejšou progresívnou funkciou spoločnosti je akumulácia, rozvoj výrobných síl, vyvodzuje, že najdôležitejšou progresívnou funkciou osobnosti je rozvoj schopností. (15, s. 373) Odtiaľ už vedie priama cesta k jeho tretiemu bazálnemu pojmu chápania osobnosti, k pojmu „pomer medzi potrebami a výsledkami činnosti“. Tento pojem sa mu javí ako jeden z najuniverzálnejších regulátorov činnosti. (15, s. 382) Sèveve úvahy ústia nakoniec do formulácie najvšeobecnejšieho zákona vývoja osobnosti, ktorý spočíva, ako hovorí Sève, „v zhode medzi úrovňou schopností a využitím času“. (15, s. 425)

Bez toho, aby sme sa týmito otázkami detailne zaoberali, myslíme, že Sèveve myšlienky sú v mnohom podnetné.

Aby sa dostal L. Sève v sledovaní dialektiky osobnosti ďalej, stanovuje si nájsť bazálnu štruktúru osobnosti, ktorej využitie času je skutočnou základňou rozvinutej osobnosti. Za objektívne základňové aktivity potom podľa neho treba pokladať tie aktivity, ktoré sú produktívne, t. j. tie, ktoré produkujú či reprodukovujú osobnosť. Toto tvrdenie si zasluhuje trochu pozornosti. L. Sève tu hovorí o aktivitách, ktoré „reprodukovujú osobnosť v ktoromkoľvek sektore“, t. j. hovorí, že do základne osobnosti patria konkrétne aktivity (zamerané na osobnosť samu) i abstraktné aktivity (zamerané na spoločnosť). Potiaľ by to bolo v poriadku, ale o kúsok ďalej hovorí: „Ak je rozvinutá osobnosť v podstate aktivitou, všetky bazálne aktivity reprodukovujú osobnosť“. (15, s. 401) Hoci sa to nezdá, Sèvevi sa osobnosť predsa len uzatvára do seba. Plyní to aj z ďalšieho textu, keď hovorí napríklad o osobnostnom pokroku a chápe ním len rozvoj vlastností osobnosti. (15, s. 428) Teda aktivity abstraktné, smerujúce k spoločnosti Sèvevi akosi, napriek jeho deklaráciám, z bazálnych aktivít v skutočnosti vypadávajú. Na jednej strane sa u neho prejavujú psychologizujúce tendencie, koncentrovanosť na psychologicky chápanú osobnosť v tom, že činnosť osobnosti zameranú

na spoločnosť, v ktorej osobnosť vytvára základné predpoklady svojej existencie a realizácie, zo svojho zorného poľa zrejme vypúšťa, hoci si to ani neuvedomuje. Zdá sa, že ho tu ovplyvnila situácia pracujúceho človeka v kapitalizme, kde skutočnou osobnosťou je len konkrétna osobnosť, ak neberieme do úvahy, že niektoré aktivity, hoci smerujú k spoločnosti, smerujú vlastne k osobnosti. Zo Sèvovho textu vyžaruje myšlienka, že abstraktné aktivity, ktoré súvisia so spoločnosťou, sú obmedzujúcimi aktivitami. Netreba tu však rozlišovať v rámci týchto aktivít časť aktivít, ktoré stavia pred osobnosť robotníka kapitál, a časť, ktorá pracujúceho inšpiruje do boja za vlastné oslobodenie? Zrejme sektor abstraktných aktivít, ako ho Sève vyčlenil, treba ešte ďalej vnútorne členiť.

Možno teda konštatovať, že vtedy, keď sa Sève obmedzuje len na aktivity reproduktívne osobnostné kvality, je priúzký. Podľa nás produkovať osobnosť znamená produkovať ju v produkcii spoločnosti a preto sa nemožno uzatvoriť do rámca osobnosti samej. Do základných aktivít treba zahrnúť všetky činnosti, ktorými sa osobnosť zapája do produktívnej činnosti spoločnosti. Osobnosť je kvalitou tohto zapojenia. Práve touto činnosťou vytvára seba, a to priamo či nepriamo. Vytvára spoločenské predpoklady svojej existencie, resp. sa na ich tvorbe podieľa.

V týchto súvislostiach niektorí autori radi hovoria o roli ako forme prepojenia osobnosti na spoločnosť. Myslíme si, že to nechtiac posúva chápanie osobnosti od jej chápania ako tvorcu k jej chápaniu ako herca. Osobnosť sa stáva osobnosťou aj tým, ako naplňuje rolové požiadavky zo strany spoločnosti, ale aj tým, ako ich svojsky prekračuje. Rolové chápanie prepojenia osobnosti na spoločnosť podľa nás nesie v sebe moment pasivity. Naše predkladané chápanie, opäť podľa nás, viac akcentuje tvorivý aspekt prepojenia človeka na spoločnosť, a je preto bližšie filozofickému uchopeniu podstaty človeka a jeho osobnosti.

Do nadstavbových činností L. Sève zahŕňa tie činnosti, ktoré majú teda sekundárny charakter. Ide preto o tie aktivity človeka, ktoré neprispievajú k produkcii a reprodukcii osobnosti, ale sú len regulujúcimi. Patria sem spontánne regulácie, ako sú city. Tieto slúžia ako predbežné intuitívne hodnotenia pomeru medzi potrebami a produktami činnosti. Ďalej sem patria vôľové regulácie. Ide napr. o obraz osebe, o pravidlá, ktoré sa osobnosť snaží rešpektovať. V tom prípade ide o nástroje abstraktnej osobnosti. Zdá sa, že aj v úvahách o nadstavbe osobnosti zaznieva u Sève uzavretosť do osobnosti.

Na úvahy o čine a činnosti úzko nadväzuje problém potrieb a schopností. Možno súhlasiť so Sèvom, že potreby nie sú východiskovou kategóriou, pretože samy sú určované a produkované spoločnosťou. Východiskovými by mohli byť len vo východiskovej situácii človeka. Dnes sú samozrejme poľudštené. To však neznamená, že pri úvahách o osobnosti ich možno obísť. Ich dialektika je však v konkrétnej situácii zlo-

žitá a konkrétna. Vznikajú v spoločenskej praxi ako požiadavka spoločnosti vzhľadom na jednotlivca, ktorý v spleťtom procese ich zvnúťovania, osvojenia odpovedá na ne rozvojom a realizáciou svojich schopností vytyčujúc ciele, ktoré si pritom stanovil. Z ľudského individua sa tak stáva osobnosť. A zasa treba doplniť, že potreby základňového charakteru sú nosnými, určujúcimi; potreby nadstavbové sú modifikujúce. To platí, keď hovoríme o človeku či spoločnosti vôbec. Dialektika konkrétneho jedinca môže byť a často býva pestrejšia. Treba v nej rátať so vzájomným prechodom základňových prvkov do nadstavbových, a naopak, v zmysle ich momentálneho funkčného zaradenia.

Všetko to možno povedať i o schopnostiach. Základňa a nadstavba spoločnosti, a teda i osobnosti (aj keď sa vzájomne celkom neprekrývajú), kladú na človeka značne pestré požiadavky pracovného, spoločensko-organizačného charakteru, na ktoré jedinec odpovedá rozvojom svojich schopností a ich realizáciou. Významným nástrojom, pomocou ktorého človek rieši spoločenskú objednávku pre seba, sú hodnotovo-orientačné schopnosti a ich predpoklady, ako sú politicko-právne, estetické, morálne a iné hodnotové orientácie. Všetky spolu sa zlievajú vo svetonázore človeka ako hlavnom regulátore správania sa a konania osobnosti. Svetonázor patrí k vôľovým vedomým reguláciám nadstavby osobnosti. Medzi vôľovými a spontánnymi reguláciami sa vytvára dialektický vzťah, ktorý je vyjadrením dialektiky konkrétnej a abstraktnej osobnosti, ktorá vyrastá z rozčlenenia práce na konkrétnu a abstraktnú. Spoločensky produktívna práca je len tá, ktorá nadobúda abstraktnú formu, pretože konkrétna práca nereprodukuje nadhodnotu — kapitál. Vychádzajúc odtiaľto, aj činnosť osobnosti sa rozpadá do dvoch základných „hemisfér“: konkrétnej aktivity, vzťahujúcej sa na individuum a abstraktnej aktivity, vzťahujúcej sa na spoločenské požiadavky a ich realizáciu.

Dialektika abstraktnej a konkrétnej práce sa premieta do dialektiky osobnosti, a tá vyúsťuje do zákona ekonómie času. Jednotlivec je nútený si rozdeliť čas tak, aby vedomosti mohol nadobúdať v primeraných proporciách, a vyhovet tak najrôznejším požiadavkám, ktoré sa na neho kladú. Aj tu Sève zužuje problém základňových aktivít na produkciu osobnosti, na činnosť produkujúcu osobnosť. Ak sme ho správne pochopili, tak kladie bariéru medzi abstraktnú a konkrétnu osobnosť. Správnejšie by bolo, podľa nás, usudzovať, že jednotlivec je nútený zaťažovať si čas tak, aby produktívne sily mohol vynakladať v primeraných proporciách a vyhovet tak rôznorodejším požiadavkám kladeným na neho. Prekonal by tak onen individualizmus, ku ktorému Sève nechtiac zrejme má sklony. Protirečenie medzi abstraktnou a konkrétnou osobnosťou tvorí u Sève rámec pohybu osobnosti. Osobnosť nemá možnosť slobodne meniť svoje využitie času podľa svojich vnútorných možností, realizovať svoje schopnosti. Spoločenské vzťahy, v ktorých sa pohybuje, vymedzujú aj jej objektívne možnosti. Z tejto dvojakej deter-

minácie, vonkajšej a vnútornej, plyníe značná náhodilosť a pluralita využitia času. Sève tu formuluje zákon osobnosti nasledovne: „Najrozhodnejšou... úlohou pre každý život je zabezpečiť využitie času s takým vysokým pomerom medzi produktom a potrebou (P/P), ako to len objektívne podmienky dovoľujú“. (15, s. 412) Osobnosť teda určuje využitie schopností v rámci hraníc daných spoločenskými vzťahmi, preto sú dôvody, myslí Sève, vysloviť hypotézu, že najvšeobecnejším zákonom vývinu osobnosti je zákon nevyhnutnej zhody medzi úrovňou schopností a využitím času. Tu sa vnútorný zákon osobnostného vývoja dostáva do konfliktu so spoločensky danými vzťahmi a dynamika osobnosti dostáva konkrétno-spoločenský tvar.

Odtiaľto vedie ďalší „priesek“ ľudskou činnosťou. Konkrétne a abstraktná osobnosť sa rozčleňujú na kvadrant, kde činnosť osobnosti rozvíja schopnosti, a na kvadrant, kde sa realizujú schopnosti. Rozvoj prvého sektora (rozvoj schopností) má zmysel len vtedy, keď sa adekvátne rozvíja i druhý sektor (realizácia schopností) vzhľadom na všeobecnú ekonomiku času. Ide o otázku, ktorú Sève nazýva organickým využitím času, ide o otázku podielu využitia času vzťahujúceho sa na prvý sektor a na druhý sektor. Rozvoj osobnosti predpokladá vysokú mieru organickej skladby využitia času. Táto miera sa riadi pomerom medzi produktom a potrebou.

Lenže osobnostný pokrok (u Sève zväčšenie či špecifikácia základného fondu osobnosti) v priebehu vývoja individua má tendenciu klesať. Autor to vysvetľuje starnutím, kostnatením, sklerotizáciou osobnosti, rozdvojením osobnosti. To znamená, že rozvinutú osobnosť nútia spoločenské okolnosti rozvíjať abstraktnú činnosť v obmedzených podobách. Získavanie nových schopností stráca pre individuum príťažlivosť, prejavuje sa sklon k senilite osobnosti. Problémy tohto druhu zrejme bude riešiť až komunizmus, myslí Sève. Opäť sa zdá, že tu Sève zbytočne uzatvára osobnosť len do tvorby osobnosti samej, zužuje základňu osobnosti len na aktivity smerujúce priamo k rozvoju schopností osobnosti. Isteže aj tvorba osobnostných čít patrí do osobnosti, ale osobnosť tvorí predovšetkým realizácia týchto schopností, a táto je sama, ako sme to už povedali, tvorbou osobnosti. A preto, ak vekom klesá miera učenia, stúpa miera realizácie, a vôbec netreba robiť pesimistické závery. Každý vek má svoje čaro. Jednoducho osobnostný pokrok nemožno ohraničovať len tvorbou osobnosti, on má zrejme aj iné dimenzie a podoby: jedny v mladosti, druhé v zrelom veku. Osobnostný pokrok úzko súvisí so spoločenským, a preto ho nemožno hľadať len v rovine psychológie, pretože by sme sa dostali na scestie. Spoločenský pokrok v marxizme meriame nielen výrobnými silami, ale aj úrovňou výrobných vzťahov. Prečo teda autor, ktorý neustále hľadá analógie s Marxom, celú sféru realizácie v spoločenských vzťahoch obchádza? Pravda, už samo nastolenie otázky osobnostného pokroku je záslužné a iste aj inšpirujúce. To treba povedať, aj keď riešenie sa hneď nevydarilo.

Táto exkurzia do Sèveho koncepcie, uvedenie jeho názorov sa nám zdá užitočné, pretože oproti zjednodušujúcim názorom predchádzajúceho obdobia veľmi jasne poukazuje na kvalitatívnu novosť marxistických prístupov v tejto otázke.

Podobné prístupy ako Sève dnes hľadajú aj iní, napr. aj známy sovietsky teoretik A. L. Leontiev, ktorý za reálnu základňu osobnosti pokladá súhrn vzťahov človeka a sveta, ktoré sa realizujú práve jeho činnosťou. Autor zdôrazňuje, že „vychádzajúc zo súhrnu jednotlivých psychologických alebo sociálno-psychologických osobností človeka, nemôžeme získať nijakú „štruktúru osobnosti“, že reálny základ osobnosti človeka nespočíva v zafixovaných v ňom genetických programoch, hĺbkach jeho prirodzených vlôh a túžob, a dokonca ani v získaných návykoch, vedomostiach a spôsobilostiach, vrátane profesionálnych, ale v zmysle činností, ktoré sa realizujú vedomosťami a spôsobilosťami... „uzly“, spájajúce jednotlivé činnosti sa nezväzujú zošívaním biologických alebo duchovných síl subjektu, ktoré spočívajú v ňom samom, ale sa zväzujú v systéme vzťahov, do ktorých subjekt vstupuje.“ (8, s. 141—142)

Z toho všetkého, čo sme povedali, nám vyplývajú nasledovné závery:

Treba odmietnuť tie tendencie v chápaní osobnosti, ktoré ešte stále uzatvárajú osobnosť do špeciálnej vedy a vidia osobnosť len ako súbor psychologických, či biologických vlastností, pretože nemôžu správne orientovať ani celostný teoretický prístup ani prax.

Rovnako treba odmietnuť tie charakteristiky osobnosti, v ktorých sa osobnosť predstavuje ako originálna biopsychologická a sociologická bytosť, ak sa pritom neodhaľuje „vertikálny“ integrujúci rozmer osobnosti, pretože — hoci nechtiac — vyvolávajú v prijímateľovi dojem, že osobnosť je prostým prekrižením v definícii obsiahnutých aspektov, a zatiaľ je osobnosť, na rozdiel od indivídua, predovšetkým sociálnym javom.

Za filozofický a správny pokladáme ten prístup, ktorý sa pokúša charakterizovať osobnosť prostredníctvom jej činnosti.

Správne je i rozdelenie činnosti osobnosti na základňovú a nadstavbovú, pretože vychádza z toho, že osobnosť je produktívnym prvkom spoločnosti. Takýto pohľad podľa nás do značnej miery prekonáva jednostranný prístup k osobnosti poukazujúc na vertikálno-integrujúce dimenzie osobnosti. Navyiac odhaľujúc dialektiku činnosti, potrieb a schopností vyjavuje nám osobnosť v jej vnútornom pohybe.

Ale nemožno súhlasiť ani so Sëvom, keď za bazálnu činnosť pokladá len činnosť produkujúcu či reprodukovujúcu osobnosť, t. j. schopnosti tejto osobnosti. Tým sa totiž do jednej roviny dostávajú také činnosti, ako sú hra, učenie, výrobná činnosť, či všeobecnejšie, hodnotovo-produktívna činnosť. Osobnosť sa tým uzatvára do seba. Marx pri vysvetľovaní spoločnosti mohol ostať pri jej činnosti, pretože spoločnosť je v týchto

súvislostiach hraničným pojmom. Inakšie je to s osobnosťou. Ona je svojou činnosťou prepojená so spoločnosťou, je prvkom spoločnosti a preto ju nemožno pochopiť z nej samej, nemožno ju uzatvárať do nej. Dopúšťame sa tým neprípustnej psychologizácie problému, z ktorej sa Sève síce pokúšal vymaniť, ale uvedeným chápaním činnosti, uvedeným uzatváraním osobnosti do jej schopností, ostal v rovine psychológie. Mal iste pravdu v tom, že hra sa najmä v detstve podieľa na formovaní osobnosti a ešte viac učenie. Predsa však charakter týchto činností je daný spôsobom tvorby hodnôt v tej-ktorej spoločensko-ekonomickej formácii, a v konečnom dôsledku vtlača historický charakter osobnosti príslušníkom onej doby. Osobnosť preto nemožno uzatvárať do nej a vysvetľovať ju len z nej samej. Taký prístup je možný len na pôde špeciálnej vedy. Tam má svoj zmysel a oprávnenie, ale nemožno ho prenášať do filozofických rovín. Osobnosť vznikla z potrieb spoločnosti a pochopiť i vysvetliť ju možno len v spoločenských či triednospoločenských súvislostiach.

Myslíme si preto, že za bazálnu činnosť treba pokladať, predovšetkým, práve činnosť, ktorou sa osobnosť zapája do celkového procesu tvorby hodnôt nevyhnutných pre existenciu spoločnosti, a teda i osobnosti. Vo fylogénéze je to predovšetkým výrobná činnosť človeka, v ontogénéze je to každá hodnototvorná činnosť, resp. činnosť zabezpečujúca hodnototvornú činnosť, či k nej prispievajúca. Charakter tejto činnosti a charakter prepojenia jedinca s touto činnosťou tvorí ten základ, na ktorom vyrastá osobnosť tej-ktorej doby všeobecne a osobnosť konkrétneho príslušníka spoločnosti zvlášť. Osobnosť je preto predovšetkým kvalitou zapojenia človeka do spoločenského hodnototvorného procesu. Aby sa človek mohol učiť, hrať, či čosi podobné robiť, musí najprv žiť, a teda tvoriť a preto vstupovať do spoločenských vzťahov. Prirodzene, že v jednotlivých situáciách sa môže táto refaz determinácie „zvrátiť“. V detskom veku hra a učenie je práve tou činnosťou, ktorou sa človek zapája, resp. pripravuje na zapojenie do spoločnosti. Takéto „prevrátenie“ môžeme nájsť aj v mnohej konkrétnej situácii dospelého človeka, vytrhnutej z celkového spoločenského kontextu. V ontogénéze sa druhotné môže načas stať prvotným, ale vo fylogénéze osobnosti práca — aktívna účasť na tvorbe pre spoločnosť nevyhnutných hodnôt — je jednoznačne určujúcim činiteľom. Či nie súkromné vlastníctvo stvorilo hrabivosť, ziskuchtivosť, zákernosť, závisť ako osobnostné charakteristiky istého obdobia vývoja spoločnosti?

V akej miere sa osobnosť realizuje, či nerealizuje v hodnototvornej činnosti socialistickej spoločnosti, v takej miere sa na tomto historickom stupni spoločenského vývoja formuje do kladnej či zápornej osobnosti.

Nadstavbové zložky majú regulatívny charakter. Jadrom nadstavbových zložiek je svetonázor osobnosti. Svetonázor je určený a určovaný u konkrétnej osobnosti jej konkrétnou bázou, t. j. tým, ako sa ona svo-

jou spoločensky produktívnou činnosťou realizuje v spoločnosti. Je koncentrovaným výrazom realizácie základného zákona rozvoja osobnosti, t. j. zákona maximálnej nožnej zhody medzi potrebami osobnosti, spoločenskými potrebami osobnosti a produktom jej činnosti.

Vzhľadom na to, že ľudské poznanie má predbiehavý, projektujúci charakter a svetonázor v istom zmysle je „akumulátorom“ poznania jedince, alebo lepšie a širšie spoločenského subjektu, je centrom hodnotových orientácií, stáva sa hlavnou nadstavbovou zložkou osobnosti, pričom medzi svetonázorom osobnosti a bázou osobnosti je analogický vzťah, ako medzi ekonomikou a politikou. Svetonázor sám určovaný bázou osobnosti stáva sa jej regulátorom, pričom nedochádza k narušeniu zákonitosti historického materializmu, skôr naopak, dochádza k ich plnohodnotnému naplneniu, pretože marxizmus nikdy nebol jednostranný a vždy nachádzal vedomú zložku determinatívnej línie významnou. Reflektoval jej miesto v determinatívnych spoločenských väzbách.

LITERATÚRA

1. ANANIEV, B. G.: O problemach sovremennogo čelovekoznaniya. Moskva 1977.
2. ANCYFEROVA, L. I.: K psichologii ličnosti kak razvivajuščiesja systemy. In: Psichologija formirovaniya i razvitiya ličnosti. Moskva 1981.
3. BYRNE, D. — KELLEY, K.: An Introduction to Personality. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1981.
4. ČÍGER, J.: Úvahy o osobnosti. Bratislava 1971.
5. HIEBSCH, H.: Sociálnopsychologické základy formovania osobnosti. Bratislava 1975.
6. JAROSZEWSKI, T.: Osobnost a společnost. Praha 1975.
7. Komunističeskaja npravstvennosť i formirovanije ličnosti. Taškent 1975.
8. LEONTIEV, A. N.: Činnost, vedomie, osobnosť. Bratislava 1979.
9. LINHART, J. a kol.: Základy obecné psychológie. Praha 1981.
10. KRUMPEL, H.: Život a morálka. Praha 1980.
11. PARDEL, T. — ŠÍMA, R. a kol.: Osobnosť a jej rozvoj v socialistickej spoločnosti. Bratislava 1983.
12. RUBINŠTEJN, S. L.: Problémy všeobecnej psychológie. Bratislava 1976.
13. SAGATOVSKIJ, V. N.: Súd svedomia. Bratislava 1984.
14. STANSFEELD, S.: Základy psychológie. Praha 1947.
15. ŠÍMA, R.: Človek v boji o seba a svoju budúcnosť. Bratislava 1981.
15. Seve, L.: Marxizmus a teória osobnosti. Bratislava 1976.
16. Súčasná psychológia v kapitalistických krajinách. Bratislava 1966.
17. Struktura morali i ličnost. Moskva 1977.
19. ŠTEFANOVIČ, J. — ROSINA, J.: Psychológia. Bratislava 1957.

О МАРКСИСТСКОМ ФИЛОСОФСКОМ ПОДХОДЕ К ПРОБЛЕМАТИКЕ ЛИЧНОСТИ

Ян Вайда

Проблема личности является предметом интереса многих дисциплин. Чаще всего исследователи личность психологизируют или биологизируют. Часть теоретиков, занима-

ющихся проблемой личности, стремясь избежать односторонности в изложении проблемы, пытаются подходить к нему с междисциплинарной точки зрения. Но даже и такой подход не может препятствовать односторонности, потому что биологическое, физиологическое, психическое или социальное в личности понимается в одной плоскости. Чтобы получить достаточно пластический образ личности, нужно достичь философского постижения проблематики, т. е. определить, что в личности является детерминирующим, а что лишь модифицирующим, что — интегрирующим, а что — интегрированным. Именно к такому пониманию проблематики стремится автор статьи.

ZUM MARXISTISCHEN PHILOSOPHISCHEN ZUGANG ZUR PROBLEMATIK DER PERSÖNLICHKEIT

Ján Vajda

Das Persönlichkeitsproblem ist Gegenstand des Interesses mehrerer Disziplinen. Am häufigsten wird die Persönlichkeit psychologisiert oder biologisiert. Ein Teil von Theoretikern, die sich mit dem Persönlichkeitsproblem beschäftigen, im Bestreben die Einseitigkeit in der Erörterung des Problems zu vermeiden, ist bemüht an es interdisziplinär heranzugehen. Aber auch solcher Zugang muss noch nicht die Einseitigkeit verhindern, da das Biologische, Physiologische, Psychische oder Soziale in der Persönlichkeit auf einer Ebene aufgefasst wird. Um ein genügend plastisches Bild über die Persönlichkeit gewinnen zu können, ist es notwendig sich zur philosophischen Auffassung der Problematik durchzuarbeiten, d. h. zur Bestimmung, was in der Persönlichkeit determinierend und was nur modifizierend, was integrierend und was integriert ist. Um solch eine Lichtung ist die Diskussion des Problems durch den Verfasser bemüht.